

ÇAĞDAŞ AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE “ÜREK/YÜREK” SÖZCÜĞÜYLE KURULU AD AKTARMALARININ ANLAM ÖZELLİKLERİ

Ahmet DEMİRTAŞ*

Özet:

Söz varlığı içinde önemli bir yere sahip olan ad aktarması, bir dilin gelişmişliğine ve zenginliğine işaret eden söz sanatlarından birisidir. Ad aktarması, benzetme amacı güdülmeksizin bir sözün gerçek anlamı dışında kullanılmasıyla oluşur. Söz varlığının gelişmesine ve genişlemesine de yardım eden ad aktarması yoluyla sözcüklerin zamanla yeni anlamlar kazandıkları görülür.

Azerbaycan Türkçesinde söz birleşmeleri serbest ve sabit söz birleşmesi şeklinde ikiye ayrılmakta, serbest söz birleşmelerinde sözcükler asıl anlamlarını korumakta, sabit söz birleşmelerinde ise birleşen sözcükler bir bütün olarak tek bir anlamı karşılamaktadır. Aktarma olarak kabul edilen sabit söz birleşimlerinden, her türlü duygu ve düşüncüyü ifade etme amacıyla yararlanılmaktadır. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde, çok çeşitli duygu ve düşünceleri ifade etme amacıyla ürek/yürek sözcüğünden yararlanılarak ad aktarmaları oluşturulmuştur. Bu ad aktarmalarının bazıları, sevmek, bağlanmak, âşık olmak, hoşuna gitmek gibi sevgi ve sevgi tezahürüne dayalı durumları ifade ederken; bazıları, değişik boyutlarda üzüntü ve üzüntüyle ilgili durumları anlatmaktadır. Bir kısım ad aktarmaları cesaret, korku, sıkıntı, nefret ve endişeyle ilgili durumları ifade etmekte; bir kısmı ise unutmak/unutamamak, hatırlamak/hatırlamamak, düşünmek, anlamak, şüphelenmek gibi zihinle ve zihnin yaptığı işlemlerle ilgili bazı durumları ifade etmektedir. Susamak, acıkmak, hâlsizleşmek, zayıflamak, bayılmak, yorup takatten düşürmek, ölmek gibi, insan bedeniyile ilgili kimi durumları ifade etmek amacıyla da ürek/yürek sözcüğü kullanılarak ad aktarmaları oluşturulmuştur. Midesi bulanmak ve mide bulandırmak gibi, sindirim organlarındaki bazı durumları anlatan ad aktarmaları da bulunmaktadır.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ahmet_demirtas@yahoo.com

Bu çalışmada, Çağdaş Azerbaycan Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alan ürek/yürek sözcüğüyle kurulu ad aktarmalarının anlam özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çağdaş Azerbaycan Türkçesi, ad aktarması, ürek/yürek sözcüğü, anlam bilimi, dil bilimi.

The Semantic Properties of Metonymies Formed by “Ürek/Yürek” in Contemporary Azerbaijani Turkish

Abstract:

Metonymy, one of the rhetoric showing a language’s sophistication and richness, has an important place in vocabulary. It is created by using a word with its unreal meaning without cherishing metaphor. It is seen that the words gain new meanings through the metonymy, which result in development and expansion of vocabulary.

Word combinations are divided into two groups in Azerbaijani Turkish: Phrase, in which the words keep their original meaning and metaphrase, in which the merged words shape a new meaning as a whole. Metaphrases are used to express all kinds of feelings and thoughts. The metonymies are formed to express a variety of emotions and thoughts by using the word, ürek/yürek, in contemporary Azerbaijan Turkish. While some of these metonymies express to love, to connect, to be in love, and to like based on loving and manifestation of love, some others state sadness and sorrow in various dimensions. Several of the metonymies articulate the feelings related to courage, fear, distress, hate, and concerns; and expressing the mind and mind related actions and certain situations such as to forget/unable to forget, to remember/unable to remember, to think, to understand, and to suspect. Some metonymies are formed by using the word, ürek/yürek, to express the cases related to human body parts such as to be thirsty, to be hungry, to get weak, to lose weight, to faint, to make (someone) weak, and to die. There are also metonymies describing and related to digestive organs namely to feel nauseous and to turn one’s stomach.

In this study, the metonymies formed by “ürek/yürek” found in contemporary Azerbaijani Turkish vocabulary are scrutinized and focused.

Key words: Contemporary Azerbaijani Turkish, metonymy, word ürek/yürek, semantics, linguistics.

1. Giriş

Bir dilin söz varlığı, o dile ait bütün maddi ve manevi kültürün göstergesidir. İnsan ilişkilerinin temelini dile dayanması sebebiyle, insanın bütün hayat deneyi ister istemez dile yansır. Bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. (Özkan 2010: 82) Dil, dünyayı algılama biçimi olduğu için ve her dille dünya farklı algılandığı için her dilin söz varlığı birbirinden farklıdır. Bir dilin söz varlığı, aynı zamanda anlatımı güçlü kılan birçok anlam olayının, söz sanatlarının yansıtıcısıdır. (Aksan 1996: 13) Söz sanatları, söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Bir dilde kullanılan söz sanatları, o dilin gelişmişliğine ve zenginliğine bir işarettir. Bu söz sanatlarından birisi de, özellikle şiir dilinde çok yararlanan ad aktarması, söz varlığını geliştiren ve genişleten bir etken olarak karşımıza çıkar. (Erdem 2004: 56; Kök 2010: 1196)

Bir sözü gerçek anlamının dışında benzetme amacı gütmekten kullanmak biçiminde tanımlanabilen ad aktarması, eski retorik çalışmalarından beri ele alınan ve anlatımı kolaylaştırıp güçlendiren aktarmalardan biridir. Çoğunlukla deyimlerde göze çarpan ve deyim aktarmalarının somutlaştırma türüyle kimi zaman örtüşen bu anlatım biçimi, her dilde görülen bir anlam olayıdır. (Aksan 1999: 69 ve 121; Aksan 2000: 188; Aksan 2002: 132; Aydın 2014: 119) Bu yolla sözcüklerin zamanla yeni anlamlar, yan anlamlar kazandıkları görülür.

Ad aktarmasını deyim aktarmasının bir türü olarak gören Kerimoğlu, “Mecaz (metaphor) ve onun bir türü diyebileceğimiz ad aktarması (metonymy) -düzdeğişmece de denir- sözcüklerin yeni anlam kazanma yolları içinde en sanatsal olanlarıdır.” (Kerimoğlu 2014: 216) der. Ad aktarması da, deyim aktarması da, kavramsal ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkar. Ancak ad aktarması, deyim aktarmasından farklı olarak benzerliğe dayanmaz, yakınlık ilişkisine dayanır. (Barnden 2010: 10; Yaylagül 2006: 79) Ad aktarmalarında, bir kavramın kendisiyle ilgili başka bir kavram yerine kullanılması; bir kavramın doğrudan değil, başka kavramlardan yararlanılarak dolaylı yoldan anlatılması söz konusudur.

Düzdeğişmece, mecaz-ı mürsel ve metonimi (metonymy) terimleriyle de karşılanan (Benzer 2009: 732-733; İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 106) ad aktarması, anlam aktarımı şeklinde de adlandırılmaktadır. (Guiraud 1999: 49) Bilişsel bir süreç olan ad aktarmaları (Radden-Kövecses 1999: 17) kültürel tecrübelerin yansımalarıdır. (Gül Akmaz 2013: 918) Bu yüzden, ad aktarmalarının kullanım alanı edebî metinlerle sınırlı değildir. Gündelik hayatın ve toplumsal ilişkilerin her aşamasında ad aktarmaları kullanılmaktadır.

Aktarmalar, Azerbaycan Türkçesinde sabit söz birleşimleri olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde serbest ve sabit söz birleşmesi şeklinde ikiye ayrılan sözcük öbeklerinden serbest söz birleşmelerinde sözcüklerin asıl anlamlarını korudukları, sabit söz birleşmelerinde ise birleşen sözcüklerin bir bütün olarak tek bir anlamı karşıladıkları görülür. (Sürek 2014: 39-43; Quliyeva 2014: 99; Qasımova 2014: 119) Sabit söz birleşmeleri için frazeoloji, birleşmeler, frazeoloji ifadeler, sabit terkipler, idiomlar gibi terimler kullanıldığını ve frazeoloji hadiseleri adlandırmak için frazeoloji vahid teriminin kullanılması gerektiğini belirten Sürek, Batılı dilcilerin frazeoloji vahidleri idiom yani deyim şeklinde adlandırdıklarını söyler. (Sürek 2014: 39-43) Serbest söz birleşimleri zamanla mecazileşerek sabit söz birleşimlerine dönüşmektedir: “Aşağı salmaq: Azərbaycan Türkçəsində bu sabit söz birləşməsinin leksik-frazeolojik mənası Türkiyə Türkçəsindəki yuxarıda verilən “aşağı almak, aşağı düşmək” frazeoloji söz birləşmələrinin devirmək, yıxmaq və səviyyəsi düşmək, hörmətdən düşmək mənalılarıyla üst-üstə düşməkdədir.” (Musayev 2012: 417)

Aynı kavram alanı içerisinde yer alan ve aralarında yakın ilgi bulunan varlıklar arasında, benzerlik dışında bir ilişki kurulması ile ortaya çıkan ad aktarmalarının, duygu kavramlarının karşılanmasında da önemli bir görev üstlendiği görülür. (Çetinkaya 2006: 25) Yalnızca bedeniyle sınırlı bir varlık olmayan insanın akıl ve düşünce gibi sahip olduğu değerleri yanında gönlü, kalbi ve yüreğinin de ayrı bir yeri ve önemi vardır. (Aydın 1999: 104) Yürek, insanın hem maddi varlığının hem de manevi varlığının merkezinde yer almaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde ürek/yürek sözcüğünün anlamları şunlardır: “Ürek is. 1. Kan dolaşımının hareket merkezi olan uzuv, yürek, kalp. // Göğsün sol tarafında bu organın üzerindeki yer. 2. (mec.) His, duygu merkezi, gönül, dil. // Aşk, sevgi, vurgunluk, yürekten bağlılık. 3. (mec.) Gelb². 2. anlamda. 4. (mec.) Cesaret, hüner.” (Altaylı 1994b: 1177-1181)

Oğuz Türkçesinin Arapçadan alıntılıdığı kalp ise şöyle anlamlandırılmıştır: “Gelb is. ar. 1. Yürek (genelde insanın iç dünyası, hisleri, duyguları ve manevi dünyasının sembolü anlamında kullanılır). // mec. insanın gayesi, ideali. 2. mec. Bir şeyin esas kısmı, en önemli yeri, merkezi.” (Altaylı 1994a: 483).

Tuncer Gülensoy yürek sözcüğüne “1. Kalp; 2. (mec.) Herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, *korkusuzluk*, cesaret; 3. (mec.) Acıma duygusu; 4. Gönül; 5. ‘Hiçbir gizli, art düşüncenin karışmamış olduğu duygu’ anlamında; 6. (hlk.) Mide, karın, iç.” anlamlarını verir ve yürek sözcüğünün kökenini “*yür” köküne dayandırır: <*yür ‘*iç, öz, benlik’+ (e) k. (Gülensoy 2007: 1193)

Anlam konusuna dikkat çeken Roman Jakobson, “Anlamı ele almayan dilbilim anlamsızdır.” (Aydın 2014: 93) diyerek anlamın önemini vurgular. Sözcüklerin görevleri kadar anlamları da önemlidir, dilde sözcükleri sadece görevli biçimler olarak düşünmemek gerekir. Aralarında çeşitli biçim ve anlam ilişkisi bulunan sözcüklerin anlamlı ve yargılı bir bütün oluşturarak bildirimi sağladığı bir dizge diyebileceğimiz dil, bir sözcükler yığını değildir. Bu yüzden, dilin anlam boyutu ihmal edilmeyecek kadar önemli bir konudur.

Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesinde her biri farklı bir durumu, bir duyguyu ifade eden ürek/yürek sözcüğüyle kurulu ad aktarmalarının anlam özellikleri üzerinde durulmuş ve birbirine çok yakın anlam özellikleri gösteren bazılarının, aralarındaki nüanslar da dikkate alınmıştır. Elbette, bir metin üzerinde yapılacak çalışmada, ürek/yürek sözcüğü ile kurulu ad aktarmalarının sahip oldukları anlamların bağlama göre biraz farklılaşabileceği, nüanslara bağlı olarak da burada gösterilen anlamları tam olarak karşılamayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2. “Ürek/Yürek” Sözcüğüyle Kurulan Ad Aktarmalarının Anlam Özellikleri

Azerbaycan Türkçesinde, insanla ilgili soyut ya da somut her türlü durumu anlatmak için ürek/yürek sözcüğünden yararlanıldığı, özellikle soyut durumların somutlaştırılmasında ürek/yürek sözcüğüne çokça başvurulduğu görülür. Maddi bir varlık olarak ürek/yürek, bedenin yaşamasını sağlayan hayati bir organdır ve insan hayatının merkezinde yer alır. Manevi olarak da insanın iç dünyasının esasını teşkil eden bir duygu merkezidir. Bu yüzden en içten duyguların ifadesinde ürek/yürek sözcüğüne başvurulur. Bu türden ad aktarmalarına şunlar gösterilebilir:

Üreklerini boşaltmağ (Karşılıklı olarak içlerindeki duyguların hepsini birbirlerine söylemek.), *üreyinden heber vérmek* (Bir kimsenin kalbindeki düşünceyi önceden hissetmiş gibi söylemek.), *üreyinden olmağ* (Arzu ettiği gibi olmak.), *üreyinden tikan çıharmağ* (Bir arzuyu yerine getirerek birisinin rızasını kazanmak.), *üreyine yol tapmağ* (Bir kimsenin sevgisini ya da samimiyetini kazanmak.), *üreyini açib ortaya tökmek / üreyini açmağ* (Sırlarını söyleyip konuşmak.), *üreyini almağ* (Gönül alıcı sözler söylemek.), *Üreyini boşaltmağ* (İçindekilerin hepsini söyleyerek rahatlamak.), *üreyini ele almağ* (Sevgisini ve samimiyetini kazanmak.), *üreye işlemek* (Etkilemek.), *üreyine işlemek* (Etkilenmek, müteessir olmak.), *üreyi kövrelmek (kövreklenmek, kövrekleşmek) / üreyi yuhalmağ* (Etkilenip hassaslaşmak.), *ürek gözürmağ* (İnanıp itibar etmek, güvenmek.)

Birisine yardım etmek için “destek olmak” anlamını *ürek direk olmağ*; istemediği hâlde bir işi yapmaya razı olmak, bir durumu kabullenmeye kendini mecbur hissetmek, “mecburen rıza göstermek” anlamını *üreyini zorlamağ* ad aktarması karşılamaktadır.

Üreyini gizletmek, “niyetini gizli tutup düşüncelerini söylememek” anlamını ifade etme amacıyla; *üreyine girmek* ise, “bir kimsenin iç dünyasına nüfuz ederek onu çeşitli yollarla kendi tarafına çekmek ve istediği doğrultuda kullanmaya çalışmak” anlamını ifade etme amacıyla oluşturulan ad aktarmalarıdır.

Ürek/yürek, kanı pompalayan hayati bir organ olarak insan duygularıyla doğrudan ilişkilidir ve bu duyguların doğurduğu heyecana bağlı olarak bazen aşırı bir hareketlilik gösterir. Bu hareketlilik ve “heyecanlanmak” da, ad aktarmalarıyla anlatılabilmektedir:

Üreyi çırpınmağ / üreyi üstünde durmamağ / üreyi yerinde olmamağ (Aşırı derecede heyecanlanmak.), *üreyi döyünmek* (Aşırı heyecan sebebiyle kalbi hızlı hızlı çarpmak.), *üreyi esmek / üreyi gefese salınmış guş kimi çırpınmağ / üreyi guş kimi çırpınmağ / üreyi nane (nane yarpağı) kimi esmek (titremek) /*

üreyi titremek / üreyi yarpağ kimi esmek / üreyinin telleri esmek (Çeşitli duygularla çok heyecanlanıp titremek.)

Sevgi, bağlanmak, arzu, sevinç gibi duyguları ifade etmek için de ürek/yürek sözcüğünden yararlanılır. Ürek/yürek, insanın maddi yönü kadar manevi yönünün de esasını teşkil ettiği için, sevgiye ve sevgi tezahürlerine dayalı olarak ortaya çıkan duygular hep ürek/yürek ile ilgilidir. Bu duyguların dile getirilmesi amacıyla da, ad aktarmaları oluşturulmuştur. Bazıları, çeşitli boyutlarıyla “sevmek” anlamını vermektedir:

Ürek vérmek (Sevmek.), *üreyi oğşamağ / üreyini oğşamağ* (Sevmek, hoşuna gitmek.), *üreyi tutmağ* (Beğenip gözü tutmak, sevmek.), *üreyi vurulmağ* (Âşık olmak.), *üreyine yağ kimi yayılmağ* (Çok hoşuna gitmek, sevmek.), *üreyine yatmağ / üreyine yapışmağ* (Beğenip sevmek, hoşuna gitmek.), *üreyini dindirmek* (Sevecen tavırlı olmak, sevmek.), *üreyini goymağ / üreyini vérmek* (Bütün varlığı ile bağlanıp yürekten sevmek.)

Bazı ad aktarmalarının bir yakınlaşma, bağlanma ve kendine bağlama anlamlarını taşıdıkları görülür:

Ürek bağlamağ (Derinden bağlanmak.), *üreyi gızınmağ* (Isınmak, yakınlık hissetmek.), *üreyini çalmağ / üreyini ovlamağ* (Kendini sevdiren kendine bağlamak.)

Ürek/yürek sözcüğü ile kurulu bazı ad aktarmaları sevinmek, sevinç ve neşe anlamlarındadır:

Üreyi açılmağ (Üzüntülerinden kurtulup sevinmeye başlamak.), *üreyi aşıb daşmağ / üreyi uçmağ / üreyinin ğuşu uçmağ* (Çok sevinmek, neşelenmek.), *üreyi böyümek* (İftihar ederek memnunluk duygusu ile sevinmek.), *üreyi dağ boyda olmağ (dağa dönmeğ)* (İftihar ederek sonsuz derecede sevinmek.), *üreyi köksüne sığmamağ* (İçi içine sığmayacak şekilde çok sevinmek.), *üreyi gülmeğ* (İçten bir şekilde çok sevinmek, neşelenmek.), *üreyini isitmeğ* (Sevindirmek, neşelendirmek.), *ürek göbek ğalmamağ* (Aşırı bir sevinçle katıla katıla gülmek.)

Üreyini açmağ ad aktarması ise “sırlarını söyleyip konuşmak” anlamından başka, “üzüntülerini unutturup neşelendirmek” anlamına da sahiptir.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde, bir hasreti ya da arzuyu dile getirme amacıyla yararlanılabilecek ürek/yürek sözcüğü ile kurulu ad aktarmaları da vardır. “hasret çekmek” anlamındaki *üreyi atlanmağ / üreyi atmağ / üreyi olmağ* ad aktarmaları, bir kimsenin hasretini çekip onu arzulamayı, istemeyi ifade etmektedir. *Üreyi esmek* ad aktarması, “heyecanlanmak” anlamı dışında “hasret çekmek” anlamına da gelmektedir.

İnsanın sevgiye dayalı duygularının yanında üzüntüye dayalı duygularının merkezinde de ürek/yürek vardır. Ürek/yürek sözcüğüyle kurulu bazı ad

aktarmaları, üzüntüyü ve üzüntüyle ilgili durumları ifade etmektedir. Bunlardan bazıları, farklı boyutlarıyla “üzmek” anlamını karşılar:

Ürek sındırmağ / üreyine deymek / üreyine tohunmağ / üreyini ağrıtağ / üreyini incitmek / üreyini sındırmağ (Kırmak, incitmek, üzme.), *üreyini eritmek / üreyinin yağını (piyini) eritmek* (Bir bekletmeye bağlı olarak çok üzme.), *üreyine dağ basmağ (vurmağ, goymağ, çekmek) / üreyine gaynar su sepmek / üreyini delmek (deşmek, didmek) / üreyini ğan étmek (ğana döndermek) / üreyini partlatmağ (parçalamağ, parça parça elemek) / üreyini şan şan étmek* (Azap verici bir şekilde çok üzme.), *üreyine od salmağ / üreyini yandıрмаğ* (Şiddetli bir acıyla çok üzme.), *üreyini ğubarlatmağ (ğubar etmek) / üreyini vurmağ* (Bıktırıp bezdirerek üzme.)

“Bıktırıp bezdirerek üzme” anlamındaki *üreyini üzme / üreyini çekmek (çürütme)* ad aktarmaları, “yorup takatten düşürme” anlamına da gelmektedir.

İnsanın hayatı boyunca karşılaştığı bazı durumlar, onun kimi zaman sevinmesine kimi zaman ise üzülmesine sebep olur. “Üzülme” anlamını veren ad aktarmalarının oluşturulması, sevinmek kadar üzülmenin de insana has doğal bir durum olmasına ve sevinmek kadar üzülmenin de ürek/yürek ile ilgili olmasına bağlanabilir. Zaman içinde “üzülme” anlamını farklı biçimlerde ifade eden ürek/yürek sözcüğü ile kurulu ad aktarmaları şunlardır:

Üreyi sınmağ / üreyine deymek / üreyine tohunmağ (İncinip üzülme.), *üreyi ğısulmağ / üreyi tutulmağ* (Kederlenip üzülme.), *üreyi bir teher olmağ* (Kendini kötü hissedip üzülme.), *üreyinde daş bağlamağ / üreyinde ğalmağ* (Bir gerçekleşmeme durumundan dolayı üzülme.), *üreyi çekmemek / üreyi götürmemek* (Kabullenememe duygusuyla üzülme.), *üreyi erimek / üreyinin yağı (piyi) erimek / üreyinde yağ ğalmamağ* (Çok üzülme.), *üreyi ağrıtağ / üreyinin başı (ucu) ağrıtağ (yanmağ, sızıldamağ, sökülme)* / *üreyi çatlamağ / üreyinin ucu göynemek / üreyi sızıldamağ / üreyi soğan ğabığı kimi soyulmağ* (Acıma duygusuyla çok üzülme.), *üreyi dağlanmağ / üreyi ğanla dolmağ / üreyi ğan olmağ (ğana dönmek) / üreyi ğubarlanmağ (ğubar bağlamağ) / üreyi ğarab olmağ / üreyi od tutmağ (od tutub yanmağ) / üreyi parçalanmağ (parça parça olmağ) / üreyi partlamağ / üreyi sökülme (tél tél olmağ) / üreyi şan şan olmağ / üreyi yaralanmağ / üreyine od düşme* (Büyük bir kederle çok üzülme.), *üreyinden ğara ğanlar ahmağ (gétmek)* (Şiddetli bir acıyla çok üzülme.), *üreyi tir tir esmek* (Aşırı heyecanla çok üzülme.), *üreyine derd élemek / üreyine salmağ* (Dert edinip üzülme.)

Ürek yandıрмаğ ad aktarması, “kaygılanarak üzülme” anlamından başka “derinden bir hassasiyet gösterme” anlamını da karşılamaktadır. “Acıma duygusuyla üzülme” anlamındaki *üreyi cızıldamağ / üreyi yanmağ* ad aktarmaları ise, “çok susamak” anlamına da sahiptir.

İnsan cesaret gerektiren ya da gerektirmeyen durumlarla da karşılaşabilir. Cesaret de içten gelen duygularla ve ürek/yürek ile doğrudan ilgilidir. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde bu türden durumların ifadesinde kullanılabilecek ürek/yürek sözcüğü ile kurulu bazı ad aktarmaları bulunmaktadır:

Ürek élemek (Yüreklenmek, cesaretlenmek.), *ürek élememek* (Cesaret edememek.), *ürek direk vérmek* (Ümitlendirip cesaretlendirmek.)

Ürek vérmek ise, hem “sevmek” anlamına hem de “yüreklendirmek, cesaretlendirmek” anlamına gelmektedir.

İnsan her zaman cesur değildir, bazen maddi bazen manevi korkular taşır. Çeşitli durumlara bağlı olarak ortaya çıkan farklı türdeki korkuların ifade edilmesi için de zaman zaman ürek/yürek sözcüğüne başvurulur ad aktarmaları oluşturulmuştur:

Üreyi ağzına gelmek / üreyi ayağının altına düşmek / üreyi dabanına düşmek / üreyi düşmek / üreyi gırılıb ayağının (ayağlarının) altına düşmek / üreyi gırılmağ / üreyi göpmağ / üreyi gup (gurp, tıp) élemek / üreyi içine düşmek / üreyi yerinden göpmağ (oynamağ) / üreyi yerinden oynamağ (göpmağ) / ürek göbeyi düşmek (Çok korkmak.), üreyi gelmemek (Korkmak, çekinmek.), ürek goymamağ / üreyini düşürmek / üreyini gopar (t) mağ / üreyini salmağ / üreyini yarmağ / üreyini yerinden oynatmağ (Dehşete düşürüp çok korkutmak.)

Olumsuz bir takım beklentiler ve şüpheler kaygı kaynağıdır. Ürek/yürek sözcüğü kullanılarak, rahatsız olunan bir durum içerisinde kaygılı bir bekleyişi dile getiren ve “endişelenmek” anlamını ifade eden ad aktarmalarına şunlar gösterilebilir:

Üreyi seksekede (seksekeli) olmağ / üreyini gemirmek / üreyinin içini yémek / üreyinin yağını (piyini) yémek / üreyinin yağını (piyini) yémek / üreyini yémek / üreyini ovuşdurmağ (Endişelenmek.), üreyi dağdağaya düşmek / üreyine dağdağa düşmek / üreyine dağdağa (lar) getirmek (salmağ) / üreyine gara gura gelmek / üreyini gurd yémek / üreyini yéye yéye galmağ / ürek göbeyini yémek (Çok endişelenmek.)

Tam olarak bir kaygıya dayalı olmasa da, endişelenerek üzerine titremek ya da olması gerekenden daha fazla iltifat edip ilgilenmek anlamı verilebilecek ad aktarmaları da vardır:

Üreyini goparıb vérmek / üreyini yédirtmek / üreyinin yağını (piyini) yédirtmek.

Çeşitli olaylara bağlı olarak insan kimi zaman olumsuz durumlarla karşılaşır ve bu olumsuz durumlar, bazen insanın farklı ruh hâllerine girmesine sebep olur. Sıkıntılanmak bunlardan biridir. Ürek/yürek sözcüğü ile kurulu bazı ad aktarmaları, “bunalmak” ya da “sıkılmak” anlamındadır:

Üreyi darılmağ / üreyi sıhılmağ / üreyini gısmağ / üreyini sıhımağ (Bunalıp sıkılmak.), üreyi şişmek (Çok sıkılmak.)

“Acımasızlaşmak” anlamını karşılayan *üreyi daşa dönmek* ise zalimleşen, gaddarlaştıran, acıma hissini yitiren, merhametsiz kişileri anlatma amacıyla oluşturulmuş bir ad aktarmasıdır.

Ürek/yürek sözcüğü kullanılarak, unutmak, hatırlamak, anlamak, şüphelenmek gibi zihinle ve zihnin yaptığı işlemlerle ilgili bazı durumlar da ifade edilir:

Üreyine dammağ / üreyine düşmek / üreyine gelmek (İçine doğmak, hissetmek.), *üreyine leke (hal) düşmek* (Şüphelenmek.), *üreyine leke (hal) salmağ* (Şüphelendirmek.), *üreyini oğumağ* (İçindekileri hissedip anlamak.)

Unutulmamayı, her zaman hatırdada ve hafızada olmayı, düşünmeyi ya da akıldan çıkarılmamayı anlatan ad aktarmaları ise şunlardır:

Üreyinde gizletmek / üreyinde sahlamağ (Hep zihinde tutup hatırlamak.), *üreyinde kök salmağ / üreyinde yér élemek* (Unutamamak.), *üreyinden geçmek* (Zihninden geçmek, düşünmek.), *üreyine getirmek* (Zihninden geçirip hatırlamak).

Unutmayı, hatırlamamayı, artık hatırdada ve hafızada olmamayı, akıldan çıkarmayı anlatan ad aktarmaları da bulunmaktadır:

Üreyinden çıkarmağ / üreyinden goparıb (silib, çıkarıb) atmağ / üreyinden silmek,ilib (çiharıb) atmağ (Aklından çıkarıp unutmak.)

Zayıflamak, bayılmak, hâlsizleşmek, susamak, acıkmak gibi insan bedeniyle ilgili kimi durumları ifade etmek için de ürek/yürek sözcüğünden yararlanıldığı görülür. Bu türden olan, *üreyi bir tike olmağ / üreyi erimek / üreyi şama dönmek (şem kimi erimek) / üreyi üzölmek / üreyi çekilmek* ad aktarmaları, üzüntü, sıkıntı, keder veya korkuya dayalı olarak vücudun zayıf hâlini ifade etmek için “zayıflamak” anlamındadır. *Üreyi gıldan (sapdan, tükden) asıllı olmağ (asıllımağ)*, herhangi bir hastalığa bağılı olarak, özellikle kalp rahatsızlığı neticesinde vücudun zayıflamış hâlini anlatmak için “zayıflamak” anlamını ifade eden ad aktarmasıdır. *Üreyi uçunmağ* ise, “hâlsizleşip titremek” anlamını karşılar.

Ürek/yürek sözcüğü ile kurulu ad aktarmalarının bazıları, iğrenme ya da iğrenmeye bağılı olarak mide bulanması ve kusma ihtiyacı hissedilmesi gibi sindirim organlarındaki bazı durumları da anlatmaktadır. *Üreyi bulanmağ* ve *üreyi galhmağ*, “midesi bulanmak”; *ürek bulandırmağ* ise “mide bulandırmak” anlamındaki ad aktarmalarıdır. Bunlardan *üreyi bulanmağ*, “nefret duymak”; *ürek bulandırmağ* da “nefret hissi uyandırmak” anlamlarına da sahiptir.

Üreyinin yanğısını söndürmek, “susuzluğunu gidermek” anlamındadır. “Çok susamak” anlamı taşıyan *üreyi cızıldamağ / üreyi yanmağ* ise, “acıma duygusuyla üzölmek” anlamına da gelmektedir.

Ürek gétmek / ürek göpmağ / ürek kéçmek ad aktarmaları ile *üreyi gétmek / üreyi kéçmek* ad aktarmaları, hem “kendini kaybetmek” veya “bayılmak” hem de “çok acıkmak” anlamlarındadır.

Üreyini siyirmek, “doymayan ve açlığı gidermeyen bir yiyeceği yemek” anlamını ifade eden bir ad aktarmasıdır.

“Büyük bir kederle çok üzölmek” anlamındaki *üreyi partlamağ* ad aktarması, kalp faaliyetinin durması neticesinde “ölmek” anlamını karşılar.

“Yorup takatten düşörmek” anlamındaki *üreyini üzmek / üreyini çekmek (çürötmek)* ad aktarmaları, “bıktırıp bezdirerek üzmek” anlam ifadesine de sahiptir.

Ürek/yürek sözcüğünden yararlanılarak oluşturulan bazı ad aktarmaları, çeşitli biçimlerde sakinleşmek, rahatlamak gibi anlamları karşılamaktadır:

Üreyi boşalmağ (Ağlayıp sakinleşerek rahatlamak.), *üreyi buz kimi olmağ* (Tamamen sakinleşerek rahatlamak.), *üreyi sakitleşmek / üreyi sakit olmağ* (Endişesi kaybolup rahatlamak, sakinleşmek.), *üreyi serinlemek / üreyi soyumağ* (Rahatlayıp sakinleşmek.), *üreyi üstüne gelmek* (Önceki rahatlığına ulaşmak, sakinliği geri gelmek, rahatlamaya başlamak.), *üreyi yérine gelmek* (Şiddetli heyecandan sonra rahat nefes almaya başlayarak sakinleşmek.), *üreyi yumşalmağ* (Hiddeti gittikten sonra sakinleşip rahatlamak.), *üreyine su (soyuğ su) sepmek / üreyini soyutmağ* (Sakinleştirip rahatlatmak.), *üreyini buz kimi sahlamağ* (Soğukkanlı olup tamamen sakin olmak.), *üreyini serinleşdirmek* (Rahat etmek, sakinleştirmek, rahatlatmak.), *üreyini gén sahlamağ* (İçini ferah tutup endişe etmemek, rahatsız olmamak.)

3. Sonuç

Maddi bir varlık olarak bedenin yaşamasını sağlayan hayati bir organ olması ve manevi olarak da insanın iç dünyasının esasını teşkil eden bir duygu merkezi olması sebebiyle, Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde soyut ya da somut her türlü durumu anlatmak için ürek/yürek sözcüğünden yararlanılarak ad aktarmaları oluşturulmuştur.

Bu ad aktarmalarının bazıları nefret duygularını dile getirirken, bazıları sevmek, bağlanmak, âşık olmak, hoşuna gitmek gibi sevgi ve sevgi tezahürüne dayalı durumları ifade etmektedir. Ürek/yürek sözcüğü ile kurulu ad aktarmalarının bir kısmı ise, değişik boyutlarda üzme ve üzölmek anlamına gelen, üzüntü ve üzüntüyle ilgili durumları anlatmaktadır. Cesaret ve korku anlatan, olumsuz durumlardan kaynaklı bir ruh hâli olan sıkılmak ya da bunalmak anlamını veren ve endişelenmek anlamıyla kaygıya bağlı durumları ifade eden ad aktarmaları da bulunmaktadır. Bazılarının ise çeşitli biçimlerde sakinleşmek, rahatlamak anlamı vardır.

Unutmak/unutamamak, hatırlamak/hatırlamamak, düşünmek, anlamak, şüphelenmek gibi zihinle ve zihnin yaptığı işlemlerle ilgili bazı durumların ifadesi amacıyla da ürek/yürek sözcüğünden yararlanıldığı görülür. Bunun yanında, susamak, acıkmak, hâlsizleşmek, zayıflamak, bayılmak, yorup takatten düşürmek, ölmek gibi, insan bedeniyle ilgili kimi durumları ifade etmek için de ürek/yürek sözcüğünden yararlanılmıştır. Hatta ürek/yürek sözcüğüyle kurulu bazı ad aktarmaları midesi bulanmak, mide bulandırmak gibi, sindirim organlarındaki bazı durumları anlatmaktadır.

Her ne kadar, sevgi ve üzüntü ifade edenler çoğunlukta olmak üzere duyguların dile getirilmesinde ürek/yürek sözcüğünden daha çok yararlanılmış olsa da, Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde ürek/yürek, bedende gerçekleşen bütün durumların ve bedendeki her türlü duygu ve düşüncenin merkezi olarak algılanmaktadır.

Her ikisi de Oğuz Grubu (Güneybatı Grubu) içerisinde yer aldıkları için, Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde ürek/yürek sözcüğü ile kurulu kimi ad aktarmaları, Türkiye Türkçesindekilerle aynı özellikleri göstermektedir. Bir kısmı farklı özellik gösteren bu ad aktarmaları üzerinde yapılacak çalışmalar, Oğuz Grubu'nun iki ayrı kolu hâlinde gelişimini devam ettiren Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında var olan benzerlik ve farklılıkları da ortaya çıkaracaktır. Böyle bir çalışma, sadece Oğuz Grubu (Güneybatı Grubu) üzerine olabileceği gibi, Türkçenin öbür lehçe ve şivelerini de kapsayacak şekilde yapılabilir.

Bir dilin bütün boyutlarıyla incelenebilmesi için, dilin biçim ve anlam yönünün bir bütün teşkil ettiği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Söz varlığı üzerinde yapılacak çalışmalarda, sözcüklerin sadece dil bilgisi özellikleri değil, anlam özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bu yolla, hem sözcüklerin kullanım anlamları, hem de sözcüklerin kendi aralarında kurmuş oldukları anlam ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan yeni biçimlerin kullanım anlamları, daha belirgin bir şekilde ortaya konabilir.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara, Engin Yayınevi.
————— (1999), *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*, Ankara, Engin Yayınevi.
————— (2000), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Cilt, Türk Dil Ankara, Kurumu Yayınları.
————— (2002), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
ALTAYLI, Seyfettin (1994a), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul, MEB Yayınları.
————— (1994b), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul.

- AYDIN, Mehmet (1999), “ ‘Gönül’ Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, Sayı 566, Şubat 1999, s. 104-108, Ankara.
- (2014), *Dilbilim El Kitabı (Temel Kavramlar ve Konular)*, İstanbul, Akademik Kitaplar.
- BARNDEN, John A. (2010), “Metaphor and Metonymy: Making Their Connections More Slippery”, *Cognitive Linguistics*, Volume 21 (1), February 1, p.1-34.
- BENZER, Ahmet (2009), “Dil Bilimi Kaynaklarında Edebî Sanatların Kullanımı”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* (www.turkishstudies.net), Volume 4/8 Fall 2009, s. 725-746, Ankara.
- ÇETİNKAYA, Bayram (2006), “Ad Aktarması Yapısındaki Öfke Göstergeleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 2 (Aralık 2006) s. 23-39, Afyon.
- ERDEM, Melek (2004), “Mağrupi’nin Şiirlerinde Metonimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (Kasım 2004), s. 55-63, Ankara.
- GUIRAUD, Pierre (1999), *Anlambilim*, Çeviren: Berke Vardar, İstanbul, Multilingual.
- GÜL AKMAZ, Münteha (2013), “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde Ölümle İlgili Ad Aktarmaları”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* (www.turkishstudies.net), Volume 8/13 Fall 2013, s. 915-934, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt II, Ankara, Türk Dil kurumu Yayınları.
- İMER, Kâmile-KOCAMAN, Ahmet-ÖZSOY, A. Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KERİMOĞLU, Caner (2014) *Genel Dilbilime Giriş*, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık.
- KÖK, Abdullah (2010), “XI. Yüzyılda Türk Dünyasında Haberleşme Metonimileri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* (www.turkishstudies.net), Volume 5/1 Winter 2010, s. 1194-1209, Ankara.
- MUSAYEV, M. M. (2012), *Türkoloji Dilçilik*, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı.
- ÖZKAN, Mustafa (2010), *İnsan İletişim ve Dil*, İstanbul, Akademik Kitaplar.
- QASIMOVA, Könül (2014), *Frazeoloji Birləşmələr; Onların Tədqiqi və Mənşəyi*, Filologiya Məsələləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu və “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, No: 1, s. 119-123, Bakı.
- QULIYEVA, Nərminə (2014), *Dilçilikdə Frazeologizmlərin Tədqiqinə Dair*, Filologiya Məsələləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu və “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, No: 1, s. 99-103, Bakı.
- RADDEN, Günter-KÖVECSSES, Zoltan (1999), *Towards A Theory Of Metonymy, Metonymy in Language and Thought* (Editors: Panther K.-Radden G.), John Benjamins Publishing, p.17-59, Amsterdam.
- SÜREK, Məhin (2014), *Dilçilikdə “Frazeoloji Vahid” Anlayışı*, Filologiya Məsələləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu və “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, No: 1, s. 38-47, Bakı.
- YAYLAGÜL, Özen (2006), “Dīvānu Lûgāti’t-Türk’teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1 (Mart 2006) , s. 77-88, Ankara.